

Določitelji družbenega vzdušja v kazenskih zavodih v SR Sloveniji*

Franci Brinc**

»Govorimo o spremembah zapora. Toda največja potreba po spremembah je zunaj zapora — v srcih in mislih ljudi.«

Williams, s. 163

Od nastanka kazenskih zavodov do danes je življenje v teh ustanovah ena največjih družbenih skrivnosti. Le malo ljudi ve, kaj se v resnici dogaja za zaporniški vrati.¹ Javnost malo ve o življenju v zaporu, vsekakor pa premalo, da bi lahko družba bolj vplivala na to, kaj se dogaja z obsojenci med prestajanjem kazni. Če po eni strani družba malo ve, kaj se dogaja z obsojenci in ne more vplivati na to dogajanje tako, da bi bili kazenski zavodi bolj uspešni v svojem delovanju, pa po drugi strani nevednost in nepoznavanje dogajanja z obsojenci pomeni, da kazen zapora ne more zastraševati ljudi in jih tudi ne more odvracati od prestopništva.

Primer: Neki sodnik je prvič prišel v manjše mesto in iskal zapor. Vprašal je mimoidočega za pot do zapora. Ta pa ga je sumljivo pogledal in poln začudenja, kako sploh nekdo sprašuje za tako slab kraj, odgovoril: »Še nikoli nisem bil tam.«² Ta nagoni odziv poštenega človeka na misel o zaporu je dokaj splošen med ljudmi, ki so (ali vsaj mislijo, da so) poštene in mislijo, da je zapor nekaj zelo oddaljenega od njihove življenjske resničnosti. Vsak človek sicer ve, da zapori so (včasih starši že otroke strašijo z zaporom ali poboljševalnico), toda na splošno ljudi malo zanima, kaj se dogaja za zaporniški zidovi.

Prizadevanja, da bi postalo delovanje kazenskih zavodov bolj javno, so skoraj toliko stara kot zapor sam. Že Bentham (1748—1832) kot zagovornik »utilitarističnih stališč« o kazni, je razmišljal o zaporu, »v katerega bi lahko vstopil vsak mimoidoči in iz osrednjega stolpa opa-

* Prispevek je prirejen po raziskovalni nalogi Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani z naslovom: »Izvrševanje kazni zapora v polodprtih in odprtih kazenskih poboljševalnih zavodih v SR Sloveniji«. Naloga sodi v raziskovanje na področju penologije, za kar je sklenjena dolgoročna pogodba med Republiškim sekretariatom za pravosodje in upravo SR Slovenije in Inštitutom za kriminologijo v Ljubljani.

** Franci Brinc, doktor pravnih znanosti, znanstveni sodelavec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ Primerjaj Teeters, s. 19.

² Voulet, s. 7.

zaval, kaj delajo obsojenci in kako se z njimi ravna.«³ Danes so v številnih državah vzhoda in zahoda znane oblike sodelovanja javnosti pri izvrševanju kazni zapora. V ZSSR (podobno pa tudi na Poljskem, v Češkoslovaški itd.) poudarjajo, da mora družba vplivati tudi na izvrševanje kazni zapora. Različne komisije nadzorujejo delo kazenskih zavodov; ustanovljajo skrbniške svete pri zavodih za prevzgojo mladoletnikov; znani so patronati delovnih kolektivov nad kazenskimi zavodi, ki pomagajo pri zaposlovanju obsojencev med prestajanjem kazni in po prestani kazni zapora.⁴ V zahodnih državah pa sodelujejo s kazenskimi zavodi različne prostovoljne organizacije, ki pomagajo obsojencem med prestajanjem kazni in po prestani kazni, hkrati pa nadzorujejo delo kazenskih zavodov. V novejšem času pa prostovoljne organizacije samostojno ali v povezavi z državnimi organi razvijajo različne preprečevalne programe, ki naj preprečijo nastajanje prestopništva, ali pa je njihovo delovanje bolj usmerjeno na preprečevanje povratništva oseb, odpuščenih s prestajanja kazni zapora.⁵ Tako sodelovanje ima osnovni namen nuditi pomoč obsojencem, še bolj dragoceno pa je to sodelovanje zaradi povezave kazenskih zavodov s skupnostjo in zaradi spreminjanja odnosa družbe do kazenskih zavodov in do samih obsojencev. Vsi, ki sodelujejo z zapori, so na ta način bolj obveščeni o tem, »kaj se dela v zaporu z obsojencem, kaj naj bi se delalo in kaj se lahko stori.«⁶

To, da večina ljudi, ki v svojem življenju nimajo nič opraviti z zaporom, ni videlo zapora in nimajo predstave, kaj se tam dogaja in kako poteka »običajen zaporniški dan«, bi bilo še razumljivo (in opravičljivo), čeprav s številnimi pridržki. Toda, tudi številni strokovni delavci (miličniki, tožilci, sodniki, socialni delavci idr.), ki so nenehno v stiku z zaporom, ki pošiljajo ljudi v zapore ali sodelujejo z zapori in tako ali drugače »odločajo« o usodi tisočev in stotisočev ljudi, ne vedo, kaj se v resnici dogaja v kazenskih zavodih.⁷ Zato nas ne presenečajo besede

³ Cannat, s. 7.

⁴ Popović, s. 30.

⁵ Milutinović, s. 189.

⁶ Case, s. 18.

⁷ »Trdno sem prepričan, da tri četrtine sodnikov ni videlo, kako živijo obsojenci v zaporih in kaj v resnici pomenijo za človeka meseci in leta odvzema prostosti. Sodniki pa vsakodnevno pošiljajo ljudi v kazenske zavode in nič ne vedo o tem, kakšen rezultat so dosegli s svojimi sodbami.« Vasiljević, s. 512.

sodnika Vickersa (iz države Nevada v ZDA), s katerimi je opisal svoje vtise, ko je prvič v življenju obiskal nek zapor: »Počutil sem se kot žival v kletki. Deset let življenja v zaporu mora biti tako kot sto ali morda celo 200 let življenja na prostosti.« Vickers je v svoji »sveti jezi« nad zaporom pozval državo, »naj pošlje buldožerje, ki naj do tal porušijo to prekleto stvar«. ⁸

V Jugoslaviji je bilo vse do leta 1968 izvrševanje kazenskih ukrepov v pristojnosti organov za notranje zadeve. Tudi vsa temeljna zakonodaja s tega področja je bila v pristojnosti zveznih organov. Zato je bila razumljiva zaprtost (in tajnost) na tem področju. Vladalo je prepričanje, da v javnosti ni potrebno govoriti o delu te službe in o izvrševanju kazni zapora. Tako je prestalo kazen zapora v kazenskih zavodih od konca vojne do leta 1968 več stotisoč oseb, pa širša javnost »ni imela skoraj nobene resne informacije o življenju in dogajanju v kazenskih zavodih«. ⁹ Če je bilo tako do leta 1968, pa bi bilo po tem letu lahko popolnoma drugače. ¹⁰

Za SR Slovenijo je mogoče ugotoviti, da je bil šele v zadnjih letih narejen korak naprej v tako imenovanem »podružbljanju« izvrševanja kazni zapora. Zamisel je ta, da naj bi družba bila bolj obveščena o dogajanju v kazenskih zavodih, o težavah in uspehih kazenskih zavodov, po drugi strani pa naj bi družba prevzemala tudi del odgovornosti in nalog pri obravnavanju obsojencev. Pri »prevzgoji« obsojencev je dovolj dela tako za strokovne delavce v kazenskih zavodih kot za ljudi na prostosti, ki so zainteresirani, si želijo, so sposobni in pripravljeni del svojega časa in znanja posvetiti ljudem v stiski, jim pomagati in svetovati v življenju. Svoj doprinos k »podružbljanju« izvrševanja kazni zapora naj bi prispevale zlasti družbeno politične organizacije. Na tem področju smo šele na začetku poti.

⁸ Sramotni zapori, s. 195.

⁹ Vasiljević, s. 369.

¹⁰ Leta 1968 je bila pristojnost za izvrševanje kazenskih ukrepov iz organov za notranje zadeve prenešana na organe za pravosodje. Z zakonom je bilo prenešeno na republike tudi pooblastilo za celotno organizacijo služb in zavodov. Do popolnega prenehanja zvezne zakonodaje na področju izvrševanja kaznovalnih ukrepov je prišlo v letih 1973—1974. V SR Sloveniji je pričel veljati zakon o izvrševanju kazenskih sankcij SR Slovenije (Ur. list SRS, št. 25/73) 26/7—1973. Od tedaj dalje opravljajo nadzor nad delom kazenskih zavodov Republiški sekretariat za pravosodje in predsednik temeljnega sodišča kraja, kjer je kazenski zavod.

K »podružbljanju« izvrševanja kazni zapora in k spoznavanju dogajanja v kazenskih zavodih na svoj način prispeva tudi raziskovanje v kazenskih zavodih. Saj je pogosto šele z natančnim in dolgotrajnim raziskovanjem in preučevanjem mogoče dobiti bolj stvarne podatke in oceniti, kaj se v resnici dogaja v kazenskih zavodih, kako živijo in kako se počutijo obsojenci in delavci, kakšni so odnosi med njimi in kako ti odnosi vplivajo na »resocializacijo« obsojencev. Če družba želi, da bi bili kazenski zavodi bolj uspešni (ali to celo zahteva), potem je pot do tega tudi raziskovanje v kazenskih zavodih. Res je, da nobena raziskava ali njeni zaključki ne morejo nenadoma spremeniti življenja in resničnosti. Pogosto poteče dosti časa od spoznanja določene resnice na strokovnem področju do njene uveljavitve. Pri tem imajo svojo vlogo tako raziskovalci kot tisti, ki jim je ugotovitev namenjena. Vendar pa je zelo verjetno, da bodo ugotovitve, ki so splošno družbeno koristne, prej ali slej uveljavljene v praksi. Vprašanje je le, koliko časa bo poteklo od ugotovitve do njene uveljavitve (tudi v tehniki pogosto številni izumi dolgo časa ležijo »mrtvi«, v določenem trenutku, ko dozori čas za to, pa se jih prične uporabljati). Na penološkem področju je malo velikih »izumov«, zato pa je več majhnih, ki postopoma spreminjajo celotno filozofijo in tehnologijo izvrševanja kazni zapora.

1. Raziskovanje družbenega vzdušja v kazenskih zavodih

Ne glede na preteklo raziskovanje ¹¹ in pogosto »ugibanje«, kaj se v resnici dogaja z obsojenci v kazenskih zavodih, smo v Sloveniji opravili prvo bolj poglobljeno raziskavo o družbenem vzdušju v kazenskih zavodih šele leta 1982. ¹² V tej raziskavi smo uporabili več merskih instrumentov, s katerimi smo skušali čim bolj spoznati odnose med delavci in obsojenci ter počutje obsojencev in delavcev v izbranih kazenskih poboljševalnih zavodih. Spraševali

¹¹ Med prve raziskave štejemo naslednje:

— Selekcija obsojencev za odprti kazenski poboljševalni dom na Igu (Klanjšek, 1960).

— Grupiranje obsojencev (Vodopivec, 1963).

— Organizacija lokalnih zaporov in režim prestopanja kazni (Vodopivec, 1965).

¹² Izvrševanje kazni zapora v polodprtih in odprtih kazenskih poboljševalnih zavodih SR Slovenije. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo, 1982, 664 s. (nosilec raziskave Franci Brinc). Raziskava št. 64.

smo neposredno obsojence in delavce, kaj mislijo o zavodu, v katerem živijo. Raziskovanje smo opravili leta 1980, in rezultati so bili že objavljeni. Ponovno smo uporabili iste vprašalnike v kazenskih zavodih septembra 1985, tako bomo dobili primerjavo med stanjem pred petimi leti in danes. To bo priložnost za oceno dogajanja v kazenskih zavodih v zadnjih petih letih. Rezultati bodo odraz temeljnih filozofskih stališč vodilnih delavcev kazenskih zavodov in državnih organov, ki določajo politiko obravnavanja obsojencev. Za vse dogajanje v kazenskih zavodih je vedno nekdo tudi odgovoren, zavode nekdo lahko usmerja v bolj represivno ali v bolj permissivno smer, oziroma v bolj nadzorstveno ali v bolj rehabilitacijsko smer delovanja. Dogajanje v kazenskih zavodih je vedno posledica človeškega razuma in čustev, odvisno pač od razmer, kaj v določenem trenutku bolj prevladuje: razum, strokovnost in znanje ali človeška čustva.

Ob vsakem, pa tudi ob penološkem raziskovanju nenehno ostaja odprto vprašanje, kaj in koliko neka raziskava s svojimi ugotovitvami in s stališči raziskovalca sploh lahko vpliva na dogajanje na določenem strokovnem področju. Odgovori na to vprašanje so zelo številni in mnogovrstni. Tudi za raziskovalca je zelo pomembno, da spozna, ali imajo njegova prizadevanja sploh kakšen odziv na področju, na katerem raziskuje. Če si raziskovalec pridobi pristaše, ki sprejemajo njegove zamisli, to pomeni zanj novo spodbudo za še večje prizadevanje na raziskovalnem področju. Zagotovo je pri tem pomembna tudi strokovna utemeljenost in prepričljivost raziskovalnih ugotovitev, pa tudi njihova zahtevnost pri spreminjanju dosedanje prakse. Pri raziskovanju v kazenskem zavodu je še ta posebnost, da je zelo težko dati obsojencem kakšno pravico ali ugodnost, ne da bi to imelo posledice za delo delavcev kazenskega zavoda. Vsaka pravica ali ugodnost, ki jo dobijo obsojenci, mora imeti nekaj pozitivnega tudi za delavce kazenskega zavoda in za družbo kot celoto. Možnosti na tem področju je še zelo veliko. Skrajni cilj je najti take načine »kaznovanja«, ki ne bodo zahtevali odvzema prostosti in »zapiranja« ljudi v zavode z visokimi zidovi, z električnimi žicami, s psi čuvaji ter stražarskimi stolpi. Praksa, tudi v SR Sloveniji in v SFR Jugoslaviji, že kaže, da je mogoče organizirati kazenske zavode tudi drugače, kot je bilo to v preteklosti. Razvoj različnih vrst

polodprtih in odprtih kazenskih zavodov dokazuje, da se tudi brez žic, ograj in stražarjev doseže, da obsojenci ne pobegnejo iz zavoda. Pri tem pa je najprej potrebno spremeniti miselnost delavcev kazenskega zavoda in šele potem je mogoče »odpiranje« zavoda.

V tej reviji smo iz raziskave o družbenem vzdušju že prikazali količinske podatke o razlikah med zaprtimi, polodprtimi in odprtimi zavodi. Današnji prikaz je namenjen kakovostni razčlembi družbenega vzdušja v kazenskih zavodih. Prikazali bomo določitelje, ki vplivajo na kakovost družbenega vzdušja v kazenskih zavodih. Kazenski zavod danes predstavlja v vsaki družbi najbolj »totalno« družbeno ustanovo, kjer ima človek nad človekom največjo moč in ki lahko to moč zlorablja, vse do telesnega uničenja drugega človeka (določeni delavci kazenskih zavodov imajo orožje, čeprav ga praviloma ne nosijo, lahko streljajo na pripornika ali obsojenca, lahko ga ubijejo).

2. Povezanost posameznih sestavin družbenega vzdušja¹³

V kazenskem zavodu se med obsojenci in delavci nenehno vzpostavljajo medsebojni odnosi nadrejenosti in podrejenosti, dopuščanja in prisiljevanja, sprejemanja in zavračanja, odkritosti in laži, priznavanja in odklanjanja, zaupanja in nezaupanja, odobravanja in nasprotovanja, poštenosti in nepoštenosti, duševnega ali telesnega upora, gladovnih stavk in samoposkodb vse do samouničenja (samomora). Vsi ti in še drugi odnosi vplivajo na vodenje in organizacijo kazenskega zavoda, na vzdrževanje reda in discipline, na izvrševanje delovnih obveznosti, na prevzgojo in na resocializacijo. Med delavci in obsojenci nastaja psihosocialno vzdušje, ki je posebna razsežnost skupinskega doživljanja in zajema vse osebne odnose med posamezniki v skupini. Čustveno vzdušje med ljudmi

¹³ Celovito družbeno vzdušje (socialna klima) je sestavljeno iz 9 sestavin, in sicer (v oklepaju navajamo kratice, ki jih bomo uporabljali v nadaljevanju):

— avtonomija obsojencev (AVT); — angažiranost obsojencev in delavcev (ANG); — jasnost zavodskih pravil (JAS); — nadzorstvo nad obsojenci (NAD); — odprtost izražanja obsojencev in delavcev (OIZ); — pomoč obsojencem (POM); — praktična usmeritev zavodskih programov (PUS); — reševanje osebnih problemov obsojencev (ROP); — red in organizacija v zavodu (ROR).

lahko označimo kot toplo ali hladno, napeto ali sproščeno, prijetno ali neprijetno, zaupljivo ali nezaupljivo, sovražno ali prijateljsko itd. Kadar je določena vrsta čustvenega vzdušja značilna za določeno skupino v daljšem časovnem obdobju, lahko govorimo o določenem **družbenem vzdušju**. Družbeno vzdušje odločilno vpliva na **terapevtsko vzdušje**, to je na pripravljenost delavcev in obsojencev na »programirano prevzgojno delo«. Šele če je ves kazenski zavod (delavci in obsojenci) terapevtsko usmerjen, je mogoče pričakovati pozitivne spremembe pri obsojencih.¹⁴

Ob merjenju družbenega vzdušja se postavlja osnovno vprašanje, kakšne so povezave med posameznimi sestavinami družbenega vzdušja. Povezave lahko sploh ni, lahko je nizka, zmer-na ali visoka. V raziskavi smo povezave merili s Pearsonovim korelacijskim koeficientom.¹⁵

Prikazani korelacijski koeficienti v **tabeli 1** predstavljajo povprečne odnose med posameznimi sestavinami družbenega vzdušja za vse obsojence skupaj. Posamezne sestavine so med seboj različno tesno povezane, bodisi s pozitivno ali negativno korelacijo. Korelacijski koeficienti se gibljejo od 0,25 do 0,70, kar pomeni v statističnem pogledu nizke ali zmerne pove-zave. Čim nižja je povezava med sestavinami, tem bolj so posamezne sestavine neodvisne druga od druge in resnično merijo samo določeno sestavino družbenega vzdušja. Ker pa so vprašanja v Moosovem vprašalniku o družbenem vzdušju vzeta iz vsakdanjega življenja delavcev

Tabela 1: Kombinirane korelacijske matrice za šest sestavin družbenega vzdušja (Moosov vprašalnik) — obsojenci (N = 331)

	AVT	PUS	ROR	JAS	NAD
ANG	0,47	0,49	0,60	0,48	— 0,25
AVT		0,67	0,67	0,70	— 0,46
PUS			0,64	0,63	— 0,41
ROR				0,69	— 0,29
JAS					— 0,39

¹⁴ Brinc, s. 320.

¹⁵ Pri tem posamezne vrednosti pomenijo:

— od 0.20 do 0.40 nizko korelacijo

— od 0.41 do 0.70 zmerno korelacijo

— od 0.71 do 0.90 visoko korelacijo

Blejc, s. 73.

in obsojencev v kazenskem zavodu in se nanašajo na odnose med obsojenci in delavci, so razumljive zmerne povezave med posameznimi sestavinami družbenega vzdušja. Iz **tabele 1** je razvidno, da so bolj tesne povezave med logično sorodnimi sestavinami, npr. večja pozitivna povezava je med sestavinama AVT in PUS, ki pripadata skupini sestavin, ki merijo rehabilitacijsko usmeritev kazenskega zavoda, kot pa je med sestavinama ANG in NAD, ki pripadata različnim skupinam sestavin; ANG pripada skupini sestavin, s katerimi merimo odnose med delavci in obsojenci, NAD pa pripada skupini sestavin, s katerimi merimo način vzdrževanja režima v kazenskem zavodu.

Najmočnejše povezave so med sestavinami ANG in ROR, AVT in JAS ter ROR in JAS. Vse navedene povezave so logične in sprejemljive. Iz povezave med ANG in ROR sklepamo, da se obsojenci podrejujejo prizadevanjem delavcev, ki angažirajo obsojence zlasti v zvezi z vzdrževanjem reda in organizacije v zavodu (za to se pogosto uporablja tudi »samoupravljanje« obsojencev). Taka ugotovitev pa lahko pomeni, da je vzdrževanje reda in organizacije največja skrb kazenskega zavoda, po drugi strani se pa angažiranje obsojencev pri vzdrževanju reda in organizacije zavoda lahko tudi najbolj »meri« in se upošteva pri dajanju različnih ugodnosti obsojencem. Sama po sebi taka usmeritev kazenskega zavoda ne pomeni nič slabega, če gre do prizadevanja za red in organizacijo do razumne mere, postane pa taka usmeritev strokovno vprašljiva, če se vse delovanje kazenskega zavoda osredotoči le na probleme v zvezi z vzdrževanjem reda in organizacije. Obsojenci so pri tem običajno le pasivni, ne kršijo uveljavljenega reda in organizacije, ne vemo pa, ali tak red in organizacijo tudi v resnici sprejemajo in doživljajo kot koristno in potrebno. Osnovno vprašanje je, koliko obsojencem slepa poslušnost in ubogljivost med prestajanjem kazni koristi po odpustu na prostost. Še več, vprašanje je, ali jim tako »privzgojena« (tudi z disciplinskim kaznovanjem) pasivnost in poslušnost ne škoduje, da so pasivni v življenju tudi tedaj, ko to ni več zaželjeno, koristno in potrebno, ko bi morali pokazati samostojnost, odgovornost in uporabiti razum in čustva v odnosih med ljudmi (pri delu, v družini, v družbi). Ugotovljena povezava med sestavinama ANG in ROR bi bila sprejemljiva samo, če bi se ob večjem angažiranju obsojencev za vzdrževanje reda

in organizacije v zavodu hkrati zmanjševalo nadzorstvo nad njimi (če bi »znali« obsojenci iti sami iz delavnic ali nastanitvenih prostorov do jedilnice, če bi lahko bili v jedilnici med obedom brez »paznika«, bi lahko »paznik« ta čas delal kaj družbeno bolj koristnega ali pa ga kazenski zavod sploh ne bi potreboval; na videz enostavno vprašanje, njegovo reševanje pa je zelo zamotano).

Najvišja (zmerna) povezava je med sestavinama AVT in JAS. Povezava je razumljiva, kajti čim bolj so jasni programi usposabljanja obsojencev in čim bolj so jasna pravila življenja v zavodu, večja je lahko avtonomija obsojencev. Podobna povezava je med sestavinama ROR in JAS. Večja jasnost pravil zavodskega življenja gotovo prispeva k večjemu redu in organizaciji zavoda. Če so pravila jasna, jih bodo obsojenci bolj sprejemali in se po njih ravnali, še zlasti, če se jim razloži pomen pravil za skupno sožitje več deset ali več sto ljudi na majhnem prostoru, ki ga običajno predstavlja kazenski zavod. V resnici pa je pogosto še vedno drugače in zlasti hišni redi kazenskih zavodov pogosto vsebujejo še vse polno pravil, zapovedi in prepovedi, ki nimajo razumske razlage, zato se jim bolj »pametni« obsojenci tudi upirajo, izrecno in molče. To neskladje med življenjskimi pravili in dejanskim življenjem v kazenskem zavodu pa je ravno osnova za oblikovanje subkulturnih norm pri obsojencih, kar jim vsaj do neke mere omogoča, da tudi proti pravilom zavoda uveljavljajo svojo voljo, svoj razum in svoje »norme« vedenja, čeprav s tem nenehno tvegajo, da bodo disciplinsko kaznovani, da jim bodo odvzete ugodnosti itd.

Tabela 1 kaže, da je povezava med sestavino NAD in vsemi ostalimi sestavinami **negativna**. Najmočnejša negativna povezava je med NAD in AVT, kar je razumljivo. Čim več je nadzorstva v zavodu, manjša je avtonomija obsojencev in obratno, večjo avtonomijo obsojencev je mogoče pričakovati samo z zmanjševanjem nadzorstva. Negativna povezava med NAD in PUS je prav tako razumljiva, saj nadzorstvo zmanjšuje praktično usmeritev zavodskih »rehabilitacijskih« programov, zato v nadzorstvo usmerjeni kazenski zavodi ne morejo rehabilitirati obsojencev. Pri tem štejemo prav praktično usmeritev zavodskih programov za eno najpomembnejših sestavin pri rehabilitaciji obsojencev.

Tabela 2: **Kombinirane korelacijske matrice za devet sestavin družbenega vzdušja (Moosov vprašalnik) — delavci (N = 304)**

	POM	OIZ	AVT	PUS	ROP	ROR	JAS	NAD
ANG	0,63	0,51	0,45	0,55	0,59	0,66	0,53	-0,04
POM		0,59	0,62	0,60	0,64	0,65	0,60	-0,11
OIZ			0,53	0,51	0,60	0,54	0,57	-0,21
AVT				0,42	0,56	0,46	0,46	-0,26
PUS					0,56	0,58	0,60	0,03
ROP						0,54	0,59	-0,08
ROR							0,65	0,05
JAS								-0,04

Prikazani korelacijski koeficienti v tabeli 2 predstavljajo povprečne odnose med posameznimi sestavinami družbenega vzdušja za vse delavce skupaj. Po stališčih delavcev ni povezave med NAD in ostalimi osmimi sestavinami. To pomeni, da je NAD najbolj neodvisna spremenljivka v družbenem vzdušju in ni povezana z nobeno drugo sestavino. To bi lahko razlagali tako, da delavci menijo, da morajo biti obsojenci nadzorovani v vsakem kazenskem zavodu, ne glede na odprtost ali zaprtost zavoda in ne glede na rehabilitacijska prizadevanja kazenskega zavoda. Po stališčih delavcev je obsojenec prišel v kazenski zavod zato, da bi ga delavci nadzorovali in mu preprečili, zapustiti kazenski zavod. Delavci se ravnajo po načelu, kdor je prišel v kazenski zavod, je gotovo nevaren družbi in mora biti nadzorovan in zaprt v kazenskem zavodu. Že od nastanka zaporov imajo ti zlasti namen onesposobiti obsojenca in v kazenskih zavodih se vlaga dosti več materialnih sredstev za zagotovitev nadzorstva nad obsojenci kot za njihovo prevzgojo. Nadzorstvo nad obsojenci je še vedno osnovna naloga kazenskega zavoda, tej pa se le dodajajo druge naloge (pomoč, reševanje osebnih problemov, praktično usposabljanje itd.). Tako gledanje na kazni zapora in izvrševanje te kazni pa je v nasprotju z načeli, ki jih poudarja teorija in zakonodaja.

Med ostalimi osmimi sestavinami družbenega vzdušja (razen NAD) so delavci ugotovili zmerne povezave (od 0,42 do 0,66). Podobne zmerne povezave (od 0,47 do 0,70) so ugotovili tudi obsojenci. Taka skladnost pomeni večjo zanesljivost rezultatov in dokaz, da so delavci in obsojenci enako razumeli vprašanja v zvezi z družbenim vzdušjem.

Zanimiva je povezava med POM in ROR v tabeli 2. Delavci mislijo, da že s tem, ko obsojence navajajo na red in čistočo in na osebno higieno, pomagajo obsojencem, oziroma da jim bodo te navade koristile po odpustu na prostost. Koliko navad, ki so si jih pridobili v kazenskem zavodu, obsojenci sploh obdržijo po odpustu na prostost, ne vemo.

Iz **tabele 2** izhaja, da sestavina ROR ni povezana z NAD. To kaže na stališče delavcev, da je nadzorstvo nad obsojenci bolj samo sebi namen in da ne vpliva niti na red in organizacijo v zavodu. Zato je razumljivo, da so obsojenci ob visokem nadzorstvu ugotavljali nizko stopnjo reda in organizacije. Interkorelacijska matrika za obsojence (tabela 1) izkazuje celo negativno povezavo (čeprav nizko) med NAD in ROR ($-0,29$). To je dokaz, da nadzorstvo ne prispeva k večjemu redu in organizaciji življenja in dela v zavodu.

Splošen zaključek iz **tabel 1** in **2** je, da so delavci in obsojenci ugotovili pozitivne povezave med tistimi sestavinami družbenega vzdušja, ki so sorodne zaradi svoje vsebine (AVT, OIZ, POM, PUS), po drugi strani pa so ugotovili negativne povezave med sestavinami, ki pripadajo različnim vsebinskim skupinam (npr. NAD).

Podobno kot obsojenci ($0,60$) so ugotovili delavci ($0,66$) zmerno povezavo med sestavinama ANG in ROR. Tudi delavci menijo, da je potrebno obsojence čim bolj angažirati pri vzdrževanju reda in organizacije v zavodu. Tako stališče je utemeljeno v toliko, kolikor delavci ob tem mislijo, da se bo z večjim angažiranjem obsojencev pri vzdrževanju reda in organizacije zmanjšala potreba po nadzorstvu nad obsojenci. Ni pa tako stališče utemeljeno, če delavci mislijo, da so z angažiranjem za vzdrževanje reda in organizacije izčrpane že vse možnosti za angažiranje in ustvarjalno ter odgovorno sodelovanje obsojencev pri vodenju zavoda in organizaciji življenja in dela v njem.

Iz **tabele 3** sledi, da so obsojenci bolj občutljivi za odnose med nadzorstvom in avtonomijo ter med nadzorstvom in pomočjo, kot delavci. Obsojenci so ugotovili večje negativne povezave med temi sestavinami kot delavci. Medtem ko obsojenci čutijo, da ob visokem nadzorstvu ni mogoče razvijati avtonomije in pomoči, pa delavci mislijo, da visoko nadzorstvo le malo zavrača avtonomijo, medtem ko na nudenje pomoči obsojencem sploh ne vpliva. Bolj sprejemljivo je stališče obsojencev kot delavcev. Iz stališča

Tabela 3: Kombinirane korelacijske matrice za tri najpomembnejše sestavine družbenega vzdušja (Moosov vprašalnik) — obsojenci in delavci

Anketiranci	Korelacijski koeficienti in stopnja tveganja	
	NAD : AVT	NAD : POM
Obsojenci (N = 331)	-0,46 0,001	-0,44 0,001
Delavci (N = 304)	-0,26 0,001	-0,11 0,05

delavcev se ponovno pokaže, da štejejo nadzorstvo nad obsojenci kot samostojno sestavino, ki ni povezana z drugimi sestavinami in nanje tudi ne vpliva. V praksi to pomeni, da delavci nadzorujejo vse obsojence, ne glede na to, ali je zavod zaprt, polodprt ali odprt. Taka stališča delavcev pa že nasprotujejo teoretičnim, zakonodajnim in praktičnim zahtevam in potrebam penološkega dela. Tako se pokaže, da namena zakona niti ni mogoče izvajati v praksi, če imajo delavci kazenskih zavodov svoja nasprotna stališča. Očitno je, da delavci **vodijo** kazenske zavode in delujejo v njih po **svojih** lastnih stališčih, ki se lahko ujemajo z uradnimi stališči ali pa so uradnim stališčem (in potrebam družbe) nasprotna.

3. Faktorska analiza družbenega vzdušja

Faktorska analiza je metoda za razvrščanje opazovanih spremenljivk v novo skupino. Namen analize je z iskanjem sorodnosti med spremenljivkami odkriti novo sestavino in s tem zmanjšati število različnih podatkov. S faktorско analizo tako ustvarimo nove spremenljivke (faktorje) na osnovi medsebojnih odnosov med že znanimi spremenljivkami. Zato so nove spremenljivke (faktorji) le matematično preoblikovane prvotne že znane spremenljivke. Pri tem prvotne spremenljivke z visokim korelacijskim koeficientom (pozitivnim ali negativnim) veliko prispevajo k posameznemu faktorju, tiste z nizkim koeficientom (blizu 0) pa malo prispevajo k faktorju. Faktorji so izpeljani tako, da je vsak faktor neodvisen od drugega faktorja (ortogonalna izvedba faktorjev).

3.1 Obsojenci

Za faktorško analizo smo uporabili šest načrtno izbranih spremenljivk, po katerih se kazenski zavodi najbolj razlikujejo med seboj. Po

izvedbi osnovnih faktorjev je uporaben za nadaljnjo analizo samo faktor 1, ki pojasni 61,7 % vseh razlik v družbenem vzdušju v kazenskih zavodih. Faktor 1 je splošni faktor, ki ima pomemben vpliv na vsako spremenljivko, uporabljeno v faktorski analizi.

Tabela 4: Faktorska matrica z uporabljenim glavnim faktorjem — obsojenci (N = 331)

Sestavina družbenega vzdušja	Faktor 1	Delež pojasnjenih razlik	Povezanost faktorja s sestavinami
1	2	3	4
AVT	0,86	0,74	0,23
JAS	0,85	0,72	0,23
ROR	0,85	0,72	0,23
PUS	0,83	0,69	0,22
ANG	0,70	0,49	0,18
NAD	— 0,56	0,31	— 0,15

Tabela 4 kaže vpliv faktorja 1 na posamezne sestavine družbenega vzdušja. Tabela predstavlja regresijsko enačbo, ki kaže, kako faktor 1 pojasni določen delež razlik v šestih sestavinah družbenega vzdušja, ki so bile uporabljene za to analizo. Pomembnost faktorja 1 za sestavino AVT se lahko natančno izrazi v obliki razlike (variance) v sestavini, ki jo razloži faktor 1 ($0,86^2 = 0,74$). Izračun pove, da faktor 1 razloži 74 % vseh razlik v družbenem vzdušju, ki so odvisne od vrednosti sestavine AVT. Ta sestavina torej najbolj vpliva na razlike v družbenem vzdušju v kazenskih zavodih. Nadaljnje vprašanje pa je, od česa je sploh odvisna vrednost sestavine AVT, ali vplivajo nanjo bolj zakonska določila (vključno s pravili hišnega reda) ali pa nanje bolj vplivajo stališča delavcev do obsojencev, do izvrševanja kazni zapora in od njihove življenjske filozofije sploh. Odgovorov na ta vprašanja zaenkrat ne poznamo. Podoben izračun za ostale sestavine nam pove, da visok delež razlik v družbenem vzdušju pojasnijo še sestavine JAS, ROR in PUS, dočim sestavina NAD pojasni komaj še 31 % razlik, zato jo lahko v statističnem pogledu pri razlagi faktorja 1 zanemarimo.

Glede na povedano je razvidno, da je faktor 1 zelo pomemben pri iskanju razlik v družbenem vzdušju, kakor ga doživljajo obsojenci. Ta faktor razloži visoke deleže razlik v družbenem vzdušju in prav tako razloži visoke deleže razlik pri posameznih sestavinah družbenega vzdušja

(kolona 3 v tabeli 4). Iz tabele je razvidno, da je faktor 1 neodvisen od posameznih navedenih sestavin, saj je njegova povezanost (korelacija) s posameznimi sestavinami majhna ali je praktično ni (kolona 4 v tabeli 4). To dokazuje, da je faktor 1 v resnici višja zgoščena spremenljivka, ki je popolnoma neodvisna od posameznih sestavin družbenega vzdušja.

Iz velikosti razlik, ki jih lahko v družbenem vzdušju razložimo s faktorjem 1 (kolona 3 v tabeli 4), sklepamo, da faktor 1 vpliva zlasti na avtonomijo obsojencev, na jasnost zavodskih programov, na red in organizacijo in na praktično usmeritev zavodov. Iz sestavine faktorja 1 sklepamo, da je **avtonomija obsojencev** osnovna sestavina, ki določa usmeritev kazenskega zavoda. Ker pa faktor 1 razloži tudi velik del razlik v družbenem vzdušju glede na stopnjo reda in organizacije v zavodu, sklepamo, da v zavodih, kjer ni reda in organizacije, tudi ni mogoča avtonomija obsojencev, kajti če ni reda v zavodu in če je slaba organizacija življenja in dela v zavodu, niti delavci niti obsojenci ne vedo, kaj naj delajo, kako naj se vedejo drug do drugega, kaj se od njih pričakuje, kaj je dovoljeno in kaj je prepovedano (bodisi s pisanimi pravili, kot so hišni redi, ali pa si prepovedi in zapovedi izmišljajo delavci zavoda), ter zlasti ni znano, kakšne bodo posledice za dobro ali slabo vedenje, katero vedenje vpliva na podeljevanje in ukinjanje ugodnosti itd.

Faktor 1 v zadostni meri pokriva tisto vedenje in družbeno vzdušje v kazenskih zavodih, ki smo ga želeli meriti z uporabljenimi kriterijskimi spremenljivkami, ki smo jih uporabili za faktorsko analizo. Ker pa je faktorska sestava spremenljivk oziroma vpliv faktorja na posamezne vložene spremenljivke, s katerimi se opisuje določeno vedenje oziroma pričakovanje v kazenskem zavodu, odvisna tudi od vzorca teh spremenljivk, dobljena sestava družbenega vzdušja, kakor je opredeljena s faktorjem 1, velja le za to raziskavo in za tiste bodoče raziskave, katerih vzorec kriterijskih spremenljivk pri iskanju faktorjev bo ostal isti ali bo meril iste izraze stališč, vedenja in pričakovanj obsojencev, kot smo jih merili s to raziskavo.

Faktor 1 je opredeljen zlasti s spremenljivkami, ki pomenijo **demokratsko tretmansko usmeritev** kazenskega zavoda, k čemur najbolj prispevajo sestavine AVT, JAS, ROR in PUS. Faktor 1 kaže, da razlike med zavodi v vrednosti spremenljivke NAD še nič ne povedo, kakšno

je družbeno vzdušje v kazenskem zavodu. To pomeni, da obsojenci ne glede na zaprtost, polodprtost ali odprtost zavoda doživljajo nadzorstvo, zato tudi faktor 1 razloži le majhen delež (31 %) vseh razlik med kazenskimi zavodi. Obsojenci so bolj občutljivi za razlike v pogledu celovite demokratične tretmanske usmeritve kazenskih zavodov, kakor pa samo glede razlik v stopnji nadzorstva. Obsojenec verjetno niti ne pričakuje, da bo lahko prestajal kazen v zavodu brez nadzorstva, saj je bistvo kazni zapora in kazenskih zavodov prav nadzor nad obsojenci in omejevanje njihove prostosti v različnih stopnjah. Praktično vprašanje je, koliko korakov ali metrov se lahko premočrtno giblje obsojenec, da ne naleti na stvarno prepreko, npr. zaklenjena vrata celice ali sobe, na železna zaklenjena vrata hodnika, ali ima možnost gibanja tudi izven stavbe kazenskega zavoda v okolici in kako daleč od zavoda je namišljena prepovedana črta. V tem pogledu so npr. bistvene razlike med kazenskimi zavodi KPD Celje, Zaporj Maribor, OKPD Rogoza, KPD Ig in Zaporj Koper. Obsojencev samo nadzorstvo niti ne moti, za njih pa je zelo pomembno, kaj bodo dobili v zameno za ta nadzor in za odvzem prostosti. V okviru meje dovoljenega gibanja so številne možnosti za takšno ali drugačno ravnanje z obsojenci, za takšno ali drugačno doseganje njihove »poslušnosti« in navzočnosti v kazenskem zavodu, za preprečevanje begov, za odnose delavcev do obsojencev itd. Vsi ti postopki in odnosi so lahko bolj ali manj represivni oziroma permisivni in demokratični. Za obsojenca torej sploh ni bistvena količina in vrsta nadzora, temveč je bistveno vprašanje, kako se izvaja ta nadzor, kakšni so ljudje, ki ga izvajajo, kaj je namen nadzora in kaj dobijo znotraj tega nadzora (če se npr. ne sme oddaljiti iz zavoda, kaj v zameno dobi v zavodu, da ne izgubi svojega človeškega dostojanstva in samospoštovanja, da se ne pogloblja proces njegovega razosebljanja, da ohranja svoje razumske in čustvene zmožnosti za čas, ko bo zopet moral živeti v »normalni« družbi in z »normalnimi« ljudmi). Obsojenci razumejo, da mora biti okrog kazenskega zavoda npr. ograja ali zid, da morajo biti v kazenskem zavodu »pazniki«, toda za njih je odločilno vprašanje, kaj se bo z njimi dogajalo znotraj ograje, kakšni bodo »pazniki«, na kakšen način bodo delavci postopali z njimi in končno, ali jim bo bivanje

v kazenskem zavodu tudi kaj koristilo po prestani kazni. Tudi znotraj zaporske ograje je lahko življenje demokratično, delavci zavoda lahko pokažejo spoštovanje in zaupanje do obsojencev, ne od zakonov in predpisov, ne od višine zidu okoli zavoda, ne od števila in izobrazbe delavcev, temveč od stališč delavcev je odvisno, kakšen bo kazenski zavod, kaj se bo dogajalo z obsojenci, kakšni bodo odnosi med delavci in obsojenci ter kakšno bo družbeno vzdušje v zavodu.

Tako so nam stališča obsojencev morda dobrodošlo opozorilo, da pričnemo obsojence razlikovati še po čem drugem kot po njihovi »družbeni nevarnosti«, ki se je pokazala s storjenim kaznivim dejanjem in se kaže v višini odmerjene zaporne kazni, da pričnemo za razvrščanje kazenskih zavodov v SR Sloveniji uporabljati še kakšen drug strokovno bolj utemeljen kriterij kot le kriterij dolžine izrečene zaporne kazni in kriterij zaprtosti oziroma odprtosti zavodov. Obsojenci s svojimi stališči kažejo, da je zanje manj pomembno, koliko in kakšen je nadzor nad njimi in koliko jim nudi zavod »ugodnosti« zaradi odprtosti, bolj pomembno je, kaj jim zavod nudi poleg klasičnih ugodnosti (prost izhod, večja prostost gibanja v zavodu in izven zavoda, manj »paznikov« itd.) in kakšni so delavci, s katerimi prihajajo nenehno v stik. Taki delavci pa so zlasti pooblašene uradne osebe in inštruktorji, manj pa vzgojitelji, socialni delavci in drugi strokovni delavci zavodov. Stališča obsojencev lahko pomenijo spodbudo za iskanje drugačnih organizacijskih oblik prestajanja kazni zapora, kot jih poznamo danes in prav tako lahko pomenijo spodbudo za iskanje novih vsebin v obravnavanju obsojencev.

3.2 Delavci

Po izvedbi osnovnih faktorjev smo se odločili, da bomo v nadaljnji obdelavi uporabili samo prva dva faktorja, in sicer faktor 1 (vrednost Eigenvalue 5.00), ki pojasni 55,7 % vseh razlik, in faktor 2 (Eigenvalue 1,16), ki pojasni 12,9 % vseh razlik v družbenem vzdušju med kazenskimi zavodi. Oba faktorja skupaj tako pojasnita 68,6 % omenjenih razlik. Pri tem pa je faktor 1 štirikrat bolj pomemben kot faktor 2. To pomeni, da po stališčih delavcev obstojata dva zgoščena faktorja, ki pojasnita velik del razlik v družbenem vzdušju med posameznimi

kazenskimi zavodi in odločata, ali bo družbeno vzdušje bolj ugodno oziroma neugodno.

Tabela 5: Rotirane factorske matrice — ortogonalna rotacija Varimax s Kaiserjevo normalizacijo — končna rešitev — delavci

Sestavina družbenega vzdušja	Faktor 1	Faktor 2	Delež pojasnenih razlik ($F_1 + F_2$)
1	2	3	4
ROR	0,84	— 0,09	0,71
POM	0,83	0,19	0,72
JAS	0,80	0,04	0,64
ANG	0,79	0,02	0,63
PUS	0,79	— 0,07	0,63
ROP	0,79	0,18	0,65
OIZ	0,72	0,33	0,63
AVT	0,63	0,48	0,63
NAD	0,05	— 0,93	0,87

Iz **tabele 5** je razvidno, da faktor 1 odločilno vpliva na prvih osem sestavin družbenega vzdušja, medtem ko je vpliv faktorja 2 na te sestavine nepomemben. Podobno je za sestavino NAD odločilen samo faktor 2. S čitanjem vsake vrste v tabeli lahko opišemo premočrtno sestavo vsake sestavine glede na dva uporabljena faktorja. Pomembno je, da je vsaka sestavina najbolj obtežena samo od enega faktorja. Čeprav sta sestavini OIZ in AVT obteženi hkrati od obeh faktorjev, je sestavina OIZ dvakrat močnejše obtežena od faktorja 1 kot od faktorja 2; enako je tudi sestavina AVT dosti močnejše obtežena od faktorja 1 kot od faktorja 2. Iz regresijske enačbe lahko natančno izračunamo pomembnost posameznega faktorja za določeno sestavino, npr. v sestavini ROR je 70,56 % vseh razlik določeno s faktorjem 1 ($0,84^2 = 0,7056$), s faktorjem 2 pa je določeno 0,81 % razlik ($0,09^2 = 0,0081$), oba faktorja skupaj pa razložita 71,37 % razlik v vrednosti ROR (kolona 4 v tabeli 5).

Ker smo začetne faktorje do končne rešitve rotirali z ortogonalno Varimax rotacijo, vsebuje v tabeli 5 prikazana ortogonalna factorska matrika koeficiente, ki predstavljajo regresijo uteži posameznih faktorjev glede na posamezne sestavine in hkrati predstavlja korelacijske koeficiente med faktorji in temi sestavinami (koloni 2 in 3 v tabeli 5). Npr. korelacija med faktor-

jem 1 in ROR znaša 0,84, korelacija med faktorjem 2 in NAD pa znaša — 0,93. Ker je faktor 1 v visoki pozitivni korelaciji z osmimi sestavinami, so vse te sestavine tudi med seboj v visoki korelaciji. To pomeni, da je korelacija med sestavinami zlasti zaradi faktorja 1 (glej spredaj razlago k tabeli 2). Če ne bi bilo skupnega faktorja 1, bi morala znašati korelacija med temi sestavinami skoraj 0. Vseh osem sestavin je namreč povezanih med seboj s skupnim faktorjem 1.

Faktor 1 glede na odnose med posameznimi sestavinami lahko poimenujemo kot faktor, ki določa **formalno organizacijske oblike delovanja kazenskih zavodov**. Faktor 1 določa razlike v družbenem vzdušju, ki izhajajo iz načina vzdrževanja reda in organizacije. Po stališčih delavcev je največ razlik v družbenem vzdušju med kazenskimi zavodi zaradi različnih formalno organizacijskih oblik delovanja zavodov. Delavci zavodov mislijo, da razlike v formalni organizaciji zavodov odločilno vplivajo na družbeno vzdušje, pri tem pa pozabljajo na pomen odnosov do obsojencev in do potreb obsojencev. Kot smo videli, pa so obsojenci bolj občutljivi za odnose delavcev in jim sami nazivi »zaprti«, »polodprti« ali »odprti« zavodi, nič ne pomenijo. Ker je faktor 1 bolj pomemben za družbeno vzdušje kot faktor 2, pomeni, da tudi delavci priznavajo, da se kazenski zavodi bolj razlikujejo med seboj po drugih sestavinah družbenega vzdušja kakor po nadzorstvu nad obsojenci. Te razlike pa bi morale bolj izhajati iz različne stopnje demokratičnosti in večje rehabilitacijske usmeritve zavodov, kakor pa samo iz razlik v formalni organizaciji zavodov (delavci so pri odgovorih na vprašanja bolj mislili na »napisno tablo« zavoda kot pa na svoje delo in na svoje odnose do obsojencev). Vsebinski kriteriji danes v praksi še niso odločilni pri razvrščanju kazenskih zavodov na bolj ali manj rehabilitacijsko usmerjene. Takemu razvrščanju danes ni še naklonjena niti zakonodaja o »kategorizaciji« kazenskih zavodov. Obsojence razvrščamo v kazenske zavode še vse preveč po formalno organizacijski shemi, ne pa po potrebah obsojencev po rehabilitaciji in možnostih zavodov, da rehabilitacijo tudi izvajajo.

Iz **tabele 5** je razvidno, da je faktor 2 obtežen prvenstveno s sestavino NAD in v manjši meri s sestavino AVT, medtem ko je utež sestavine OIZ tako nizka, da jo praktično lahko zanema-

rimo.¹⁶ Pri tem pa imata sestavini NAD in AVT nasproten predznak in je med njima negativna korelacija. Faktor 2 razloži 86,49 % vseh razlik v družbenem vzdušju med kazenskimi zavodi zaradi sestavine NAD. Faktor 2 je praktično zgoščen samo v eni sestavini (NAD) in določa **nadzorstveno usmeritev kazenskih zavodov**. Tako usmeritev pa najbolj zavira avtonomijo obsojencev, s tem pa tudi rehabilitacijo, ne glede na poskuse delavcev, da bi kazenski zavodi vendarle nudili obsojencem tudi vsaj nekaj rehabilitacije. **Ob visokem nadzorstvu nad obsojenci so poskusi razvijanja avtonomije in rehabilitacije obsojencev vnaprej obsojeni na neuspeh**. Če taki poskusi so, kažejo le na neznanje delavcev, saj rehabilitacije ni mogoče »zapreti« na prostor 3 × 3 m, kolikor npr. meri spalnica ali dnevna soba obsojencev, ali na nekaj korakov ali metrov, ki ločijo obsojenca od ograje ali od zaklenjeni vrat sobe, oddelka ali zavoda. **Obsojence bi morali kazenski zavodi rehabilitirati za življenje na prostosti in ne za življenje v kazenskem zavodu**.

Stališča anketiranih delavcev se razporejajo z različno močjo pripadnosti formalno-organizacijski usmeritvi kazenskega zavoda. Na eni strani so tisti delavci, ki menijo, da je pri organizaciji kazenskega zavoda najpomembnejše vzdrževanje reda in organizacije in da je to osnovni pogoj za nudenje pomoči obsojencem ali da že sam red in organizacija predstavljajo osnovno obliko pomoči obsojencem.¹⁷ Na drugi strani pa so delavci, ki menijo, da je v organizaciji zavoda najbolj pomembno dopustiti obsojencem večjo odprtost izražanja in več avtonomije. Opazno je torej razhajanje v stališčih delavcev, kako doseči čim boljše organizacijo kazenskega zavoda. Dosti več je pristašev doseganja reda in organizacije s pravili in z natančnim izpolnjevanjem pravil (hišnih redov), kakor pa tistih, ki bi želeli dopustiti obsojencem več avtonomije pri organizaciji reda in življenja v zavodu. Skrb delavcev za izpolnjevanje formalnih pravil je dosti večja kot skrb

¹⁶ Avtorja Kim in Mueller priporočata, da se lahko zanemarijo uteži, ki so manjše ali enake 0.30. Kim, Mueller, s. 70.

Wright in Boundaris pa priporočata, naj se ugotovijo le uteži, ki imajo vrednost 0.40 ali več. Wright, Boundaris, s. 268.

¹⁷ »Obsojenci se morajo na prestajanju kazni zavora ravnati po hišnem redu, pravilih o delovni disciplini in ukazih uradnih oseb« (prvi odstavek 76. člena zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, Ur. list SRS, št. 17/78).

za osebno počutje obsojencev in za reševanje njihovih osebnih problemov. Takšno dejansko stanje je tudi razumljivo. Pri vzdrževanju reda in organizacije v zavodu se delavci vedno lahko »skrijejo« za formalne predpise in pravila (»to predpisuje hišni red«) in pri tem formalno v redu opravljajo svoje naloge, se čutijo koristne in nujno potrebne za ohranitev zaporskega sistema. To je za delavce tudi najmanj zahtevno in najbolj enostavno. Ni pa v skladu s penološko znanostjo, če delavci ob tem mislijo, da sama skrb za red in organizacijo pomeni že tudi praktično pomoč obsojencem pri reševanju njihovih osebnih problemov. Zavodi, ki imajo take delavce, res niso več klasični, samo v nadzorstvo usmerjeni zavodi, vendar pa še niso sodobni tretmansko usmerjeni zavodi, vse dokler zavirajo odprtost izražanja obsojencev in njihovo avtonomijo. Ti zavodi bodo morali še veliko storiti, da bodo postali rehabilitacijsko usmerjeni zavodi s prevladujočimi permisivnimi in demokratičnimi metodami obravnavanja obsojencev. Skrb za red in organizacijo zavodov je pomembna, ne sme pa biti edina skrb zavodov, vodilna mora postati skrb za obsojenca kot človeka in za njegove osebne probleme in potrebe. Očitno je, da potrebuje večina obsojencev za spreminjanje svoje osebnosti, stališč, vrednot in prepričanij bolj možnost izražanja in reševanja problemov kot pa potrebujejo red in organizacijo v zavodu, ki pomeni pogosto lahko le pritisk na zunanje vzorce njihovega vedenja, nikakor pa ne pomeni zadostnega in potrebnega pritiska in spodbude za spreminjanje njihove osebnosti.

Faktor 2 pa združuje **nadzorstveno usmerjene delavce**, ki močno nasprotujejo avtonomiji obsojencev (visoka negativna korelacija med NAD in AVT). V praksi to pomeni, da sploh ni nujno, da bi se zagovorniki nadzorstva nad obsojenci neposredno in odkrito zavzemali za nadzorstvo. Mogoče bi jim tako odkrito zavzemanje za nadzorstvo škodovalo glede na njihov službeni položaj (vodilni delavci kazenskih zavodov) ali pri njihovih odnosih z drugače mislečimi delavci ali pa jim tako izražanje preprečuje spoznanje, da se morajo njihova izražena stališča ujemati s teoretičnimi stališči, ki se od njih pričakujejo glede na njihovo strokovno izobrazbo (vzgojitelj »mora« biti permisivno naravnani, podobno socialni delavec ali psiholog, pooblaščen uradne osebe pa so se tega »naučile« v srednji penološki šoli, kjer so »morale« na izpiti odgovarjati v

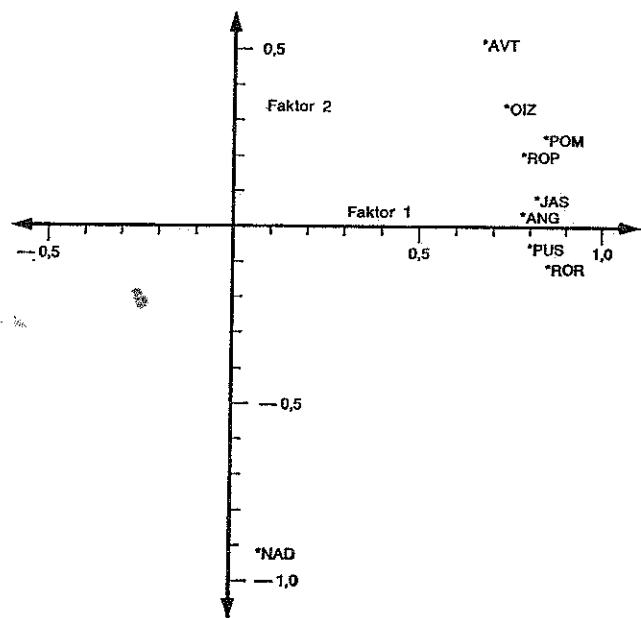
stilu permisivnosti). Zato ti delavci nočejo s svojimi stališči izstopati (tudi ne v anonimni anketi), v resnici pa so prepričani v nujnost nadzorstva nad obsojenci, zato zavirajo avtonomijo in odprtost izražanja obsojencev. Na to kaže tudi nizka negativna korelacija med nadzorstvom in odprtostjo izražanja ($-0,21$) in med nadzorstvom in avtonomijo ($-0,26$, tabela 2). **V bistvu pa gre za isti odnos do obsojencev, ali je delavec izrazil visoko stopnjo solidarnosti s stališčem, da je potrebno veliko nadzorstva nad obsojenci ali pa je izrazil nizko stopnjo dopuščanja avtonomije in odprtosti izražanja obsojencev.**

Faktor 2 nas opozarja, da v praksi sploh ni nujno, da bi se delavec navzven pokazal kot represivno usmerjen. Isti namen doseže z zaviranjem avtonomije in odprtosti izražanja obsojencev. To pa le dokazuje, da razlikovanje med rehabilitacijskimi in nadzorstvenimi zavodi ni več mogoče samo po formalni stopnji odprtosti oziroma zaprtosti zavoda (ni pomembno samo, kaj določa predpis) ali po številu nadzorstvenih delavcev, saj razlike med zavodi ne temeljijo več samo na visokem nadzorstvu, temveč temeljijo te razlike bolj na avtonomiji in odprtosti izražanja, ki jo dopuščajo obsojencem. Razlik med zavodi ne ustvarjajo več klasične sestavine kot so višina ograje ali varovalnega zidu, gostota mreže, stražni stolpi ali napisne table »odprti«, »polodprti« ali »zaprti« zavod temveč jih ustvarjajo zlasti notranji odnosi med delavci in obsojenci. Odnosi pa so vedno posledica stališč in medsebojnega vrednotenja med delavci in obsojenci oziroma med obsojenci in delavci.

V uvodu k točki 3 smo omenili, da smo zaradi poenostavitve vrednosti posameznih faktorjev v faktorski matrici uporabili varimax rotacijo s Kaiserjevo normalizacijo. Namen take rotacije je, da se vrednosti faktorjev čim bolj približajo vrednosti 1 ali 0 v koloni faktorske matriče. Geometrijski pomen take rotacije pa je v tem, da po rotaciji številne točke, ki predstavljajo sestavine v posameznem faktorju ležijo blizu konca faktorske osi v koordinatnem sistemu, torej blizu vrednosti $+1$ oziroma -1 . Z rotacijo dosežemo, da največ točk, ki označujejo vrednost sestavin v faktorju, leži **poleg svojega faktorja**, torej faktorja v katerem so najbolj udeležene in da se le malo točk, ki označujejo vrednost posamezne sestavine v faktorju, sme oddaljiti od osi grafično predstavljenih faktorjev.

Z uporabo koordinatnega sistema predstavimo faktorske uteži vsake sestavine v vsakem faktorju, pri tem koordinate vsake sestavine določajo faktorsko utež posameznega faktorja. Zato grafična predstavitev faktorske matriče kaže grupiranje sestavin k posameznemu faktorju. Če sta v faktorski matrici dva faktorja, dobimo samo eno sliko, na kateri so v prostoru predstavljeni rotirani faktorji. Za izdelavo **slike 1** smo uporabili vrednost posameznih sestavin družbenega vzdušja v faktorju 1 in faktorju 2, kot so prikazane v tabeli 5 (kolona 2 in 3).

Slika 1: Grafična predstavitev ortogonalno rotiranih faktorjev — delavci

Pri čitanju **slike 1** je pomembno opazovati:

— sorazmerno oddaljenost posameznih sestavin od obeh koordinatnih osi, ki predstavljata posamezna faktorja,

— smer lege sestavine glede na os posameznih faktorjev pri čemer ima lahko sestavina pozitivni ali negativni prispevek (utež) k posameznemu faktorju,

— grupiranje sestavin in njihov medsebojni položaj v koordinatnem prostoru iz česar lahko sklepamo na povezavo med faktorji.

Iz **slike 1** je razvidno, da ležijo vse sestavine sorazmerno zelo daleč od izhodišča koordinatnega sistema (točka 0), kar pomeni, da imajo

zelo velik vpliv na oba faktorja, ki ju predstavljata koordinatni osi (vodoravna os = faktor 1; navpična os = faktor 2). Vseh devet sestavin leži zelo blizu vrednosti + 1 oziroma - 1, kar pomeni, da imajo sestavine velik prispevek k posameznim faktorjem. Razvidno je, da sestavine ROR, PUS, ANG, JAS, ROP in POM močno vplivajo na faktor 1, medtem ko nimajo nobenega vpliva na faktor 2. Obratno pa sestavina NAD močno vpliva na faktor 2 in nima nobenega vpliva na faktor 1, medtem pa sestavini OIZ in AVT že manj vplivata na faktor 1, čeprav še vedno bolj kot na faktor 2. Poleg NAD ima sestavina AVT še največji vpliv na faktor 2, vendar je med sestavinama NAD in AVT negativna korelacija (to ugotovimo tako, da potegnemo iz središča koordinatnega sistema črto do točke, ki predstavlja sestavino NAD in do točke, ki predstavlja sestavino AVT in, če ob tem dobimo kot, ki je večji od 90°, pomeni to negativno korelacijo med sestavinama, vse sestavine ki pa ležijo v kotu, ki je manjši od 90° so med seboj v pozitivni korelaciji; čim manjši je ta kot, večja je korelacija med sestavinama).

4. Zaključno razmišljanje

V začetku tega prispevka smo navedli misel, da so potrebne spremembe v zaporih, toda največja potreba po spremembah je zunaj zapora — v srcih in mislih ljudi. Morda smo v tem prispevku vsaj nakazali nekatere ugotovitve, ki potrjujejo to misel. Raziskovanje dogajanj v kazenskih zavodih nam omogoča spoznavanje dejanskih razmer v kazenskih zavodih, stališč in predsodkov obsojencev kot delavcev. Z raziskovanjem se dejanskosti vsaj nekoliko bolj približamo, kakor če samo ugibamo, kaj je in kako bi moralo biti na tem področju.

Kazenski zavodi so del vsakokratne družbene resničnosti, z njimi moramo računati danes in verjetno še dolgo časa v prihodnosti. Za nas, ki živimo in delamo danes, pa je pomembno kakšen smisel damo kazenskim zavodom in kaj pričakujemo od njih. Naša odgovornost je, da jih oblikujemo tako, da bodo opravljali določene družbene naloge. Ker v SR Sloveniji nastopi izvrševanje kazni zapora vsako leto najmanj 1800 obsojencev, obsojenih zaradi kaznivih dejanj (leta 1984 je nastopilo kazni 1878 obsojencev) in nekaj manj kot 4000 oseb, obsojenih zaradi prekrškov (leta 1984 so nastopile kazni zapora

3903 osebe kaznovane v postopku za prekršek), je bilo v letu 1984 sprejeto v kazenske zavode SR Slovenije skupno 5781 oseb. To pa je že število, ki zahteva jasen odgovor družbe o namelih kaznovanja in načinih izvrševanja kazni zapora. Praktično je lahko sporno, kdo sploh določa namene kaznovanja in načine izvrševanja kazni zapora. Zakonodajni organi ob sprejemanju zakonov gotovo razmišljajo tudi o tem, toda zakon ne more storiti več, kot to, da zapiše te namene. Kako se zakon izvršuje, pa zakonodajalec ne more več nadzorovati in tudi vsi nadzorni organi nad kazenskimi zavodi (pri nas zlasti sodišče in republiški upravni organ pristojen za pravosodje) s svojimi metodami nadzora ne morejo natančneje spoznati resničnega dogajanja v kazenskih zavodih in celovitih odnosov med delavci in obsojenci. Omenjena raziskava, katere delček smo skušali predstaviti v tem prispevku, je bila ena prvih v SR Sloveniji (in v Jugoslaviji; za Evropo je dostopno doslej poročilo o podobni raziskavi le iz Velike Britanije), ki posega v notranje dogajanje v kazenskih zavodih. Njene ugotovitve so le delček resničnosti. Toda že sedanja spoznanja so lahko osnova za načrtovanje potrebnih sprememb v kazenskih zavodih. Pri tem pa bo šlo manj za spremembe predpisov in bolj za spremembe v stališčih delavcev, pa tudi za njihovo nadaljnje strokovno izobraževanje in poglobljanje znanja o obravnavanju človeka in njegovem vedenju. Tako kot je za mnoge prestopnike, njihovo prestopniško vedenje enkratno in izjemno, bi lahko bil za večino tudi zapor enkratno in izjemen v njihovem življenju. Teoretično bi pričakovali, da kdor je bil obsojen na zapor, se ne bo več vračal vanj. Praksa pa kaže popolnoma drugačno sliko. Kdor je bil enkrat v zaporu, se bo skoraj zanesljivo ponovno vrnil vanj. Očitno je, da premalo razmišljamo o povratništvu in njegovih vzrokih, o »kriminogeni« vlogi samega zapora, o žigosanju in njegovih posledicah za obsojenca in njegovo družino ter o odnosu družbe kot celote do odpuščenega obsojenca. Naše razprave gotovo ne morejo spremeniti dane resničnosti.

Vsa ta vprašanja omenjamo zato, da pokažemo, da družba mora bolj skrbeti za dogajanje v kazenskih zavodih. Kazenski zavodi niso in ne morejo postati zasebna zadeva tožilcev, sodnikov in delavcev kazenskih zavodov. Vodilna politična skupina v državi mora vedeti tudi to, koga sodišča pošiljajo v zapore, kako dolge so

izrečene kazni, kaj se dogaja z obsojenci v kazenskih zavodih in kaj bo z obsojenci po prestani kazni. Ves kazenski pravosodni sistem je celota in človek — prestopnik — obsojenec ga tudi doživlja kot celoto. Vsak sistem mora nekdo usmerjati in zanj tudi odgovarjati pred zakonom, pred družbo in pred samim seboj.

V tem prispevku smo opisali samo nekatere ugotovitve v zvezi z družbenim vzdušjem v kazenskih zavodih SR Slovenije. Menimo, da jih ni potrebno ponavljati v tem zaključnem razmišljanju, bolje bo, da se bralec še sam poglobi v statistične prikaze stališč delavcev in obsojencev, ki so bila zajeta z raziskavo. Morda bo prišel še do novih spoznanj, ki jih morda pisec teh vrstic niti opazil ni zaradi preveč enosmernega opazovanja zbranih podatkov. Ob koncu naj poudarimo naše prepričanje, da bi bilo mogoče v kazenskih zavodih SR Slovenije večino ugotovljenih pomanjkljivosti v organizaciji in delovanju kazenskih zavodov kmalu odpraviti. Pri tem zaupamo v moč družbe in njenih načrtnih prizadevanj za spreminjanje danosti in na pripravljenost penoloških delavcev v kazenskih zavodih, da se razmere spremenijo, če to terjajo interesi družbe. Ti interesi pa so neločljivo povezani z nekaj tisoč osebami, ki vsako leto nastopijo kazneni zapora in z več tisoč člani njihovih družin. Končno pa niti ne gre za število prizadetih ljudi, že en sam človek zasluži vso družbeno skrb in pozornost, saj je vsak človek osebno zase, s svojim osebnim dostojanstvom, s svojim samospoštovanjem in s svojimi pravicami, ki mu jih mora družba zagotoviti tudi, če je storil kaznivo dejanje in je bil obsojen na zaporno kazen.

Že iz skromnega poznavanja materialnih in kadrovskih razmer v kazenskih zavodih v SR Sloveniji lahko ugotovimo, da njihov materialni položaj ni niti izrazito slab niti izrazito dober. V mnogih pogledih pa bi ga bilo že danes mogoče izboljšati celo brez večjih družbenih materialnih sredstev (beljenje spalnice pač ne stane celega premoženja, da ga ne bi mogel žrtvovati vsak kazenski zavod, v nekaterih zavodih vsa potrebna dela opravijo obsojenci »za kratek čas« kot so sami izjavili, pa tudi popravilo polomljenih stolov in miz ali vstavitev razbitih šip ne zahteva posebno visokih družbenih sredstev).

Tudi kadrovski pogoji delovanja zavodov niso več slabi, razen redkih izjem so zavodi dosegli ugodno stanje kar zadeva število in izobrazbo strokovnih delavcev in novo količinsko kopicenje delavcev ne more več povečevati kakovosti dela z obsojenci. Prej bi bilo potrebno skrbneje načrtovati delo sedanjih strokovnih delavcev, še bolj nujno pa je spreminjanje njihovih stališč o obsojencih in znanje o možnostih in metodah »rehabilitacije« obsojencev. Zelo široke možnosti so tudi za drugačno organizacijo kazenskih zavodov in zlasti za drugačne odnose med ljudmi, ki živijo mesece, leta in desetletja skupaj v kazenskih zavodih (mislimo zlasti na tiste obsojence, ki prestajajo kazen 10, 15 ali 20 let zapore).

Spomnimo se novejših podatkov o obsojencih, ki so po letu 1948 umrli med prestajanjem kazni na Golem otoku (število niti ni pomembno), večina ni umrla zaradi predpisov in »po predpisih«. Tudi tedanja zakonodaja je določala, da je treba obsojence poboljšati in prevzgojiti in jih vrniti po prestani kazni družbi zdrave in žive. Kljub temu so številni obsojenci morali umreti. Umrli so zaradi ravnanja delavcev kazenskega zavoda ali z njihovo vednostjo, zaradi ravnanja, ki mu morda po tedanjih predpisih niti ni bilo mogoče kaj očitati in za katero nihče ni odgovarjal. Vendarle pa je šlo za človeško odgovornost ne le tistih, ki so dopustili umiranje obsojencev na Golem otoku temveč tudi tistih, ki bi bili morali nadzorovati nadzorovalce na Golem otoku, pa so jim nehote ali hote pustili oblast nad življenjem obsojencev.

Danes osebe v kazenskih zavodih v SR Sloveniji le redko umirajo (naravne smrti, samomor, samopoškodbe s smrtnim izidom, v naših razmerah ni še znana smrt zaradi gladovne stavke, brali pa smo poročila o smrti več političnih zapornikov zaradi gladovne stavke v Veliki Britaniji) in kazenski zavodi zelo dobro skrbijo za njihovo telesno zdravje in počutje. Toda malo vemo o »psihičnem umiranju« obsojencev in posledicah, ki jih zapušča prestajanje kazni za osebnosti obsojencev. Zmanjšanju teh posledic pa je bila namenjena omenjena raziskava, katere del smo skušali predstaviti v tem prispevku.

LITERATURA

1. Blejč, M.: Statistične metode za psihologe. Ljubljana, Uprava za posredovanje dela LR Slovenije 1959, 211 s.
2. Brinc, F.: Kazenski zavod kot terapevtsko okolje. Ljubljana, Revija za kriminalistiko in kriminologijo 34/1983/4, s. 319—331.
3. Case, W. J. D.: Citizen Participation; An Experiment in Prison Community relations. Federal Probation, Washington 4/1966, s. 18—24.
4. Cannat, P.: Le service sociale des prisons. Melun 1955, 120 s.
5. Kim, J. O.; Mueller, C. W.: Introduction to Factor Analysis. Beverly Hills, London 1978, 88 s.
6. Milutinović, M.: Uloga javnosti u suzbijanju kriminaliteta. Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, Beograd 2/1963, s. 183—203.
7. Popović, V.: Republičko i pokrajinsko zakonodavstvo o izvršenju krivičnih sankcija, Beograd, Jugoslovensko udruženje za penologiju 1972, 82 s.
8. Sramotni zapori (Prevod iz revije Time). Naši razgledi, Ljubljana 20/1971/6, s. 195.
9. Teeters, N. K.: State of Prisons in United States 1870—1970. Federal Probation, Washington 4/1969, s. 18—23.
10. Vasiljević, T.: Diskusija. Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, Beograd, 4/1964, s. 512.
11. Vasiljević, T.: Razmišljanje o stručnom usavršavanju sudija. Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo, Beograd 3/1967, s. 365—376.
12. Voulet, J.: Les prisons que sais-je. Paris, Presses Universitaires de France 1951, 125 s.
13. Williams, J. E.: Changing Prisons. London, Peter Owen 1975, 210 s.
14. Wright, M.; Boundaries, S.: Use of Criminological Literature. London, Butterworths 1974, 242 s.

UDC 343.81

Indicators of Social Climate in Correctional Institutions of SR Slovenia

Brinc, dr. Franc, Senior Research Fellow, Institute of Criminology, Ljubljana

Life in correctional institution is still a secret. As only few people know what is in fact going on behind the prison gate, society can not exercise any influence on what happens to convicts during the implementation of prison sentence.

Research on the social climate in correctional institutions in Slovenia (using Moos' questionnaire, form CIES, 86 questions) indicated that correctional institutions make too great an effort to maintain order and organization in institutions and that they supervise convicts too strictly. This restrains above all their autonomy and reduces their expressivity. Not enough attention is paid to providing help to convicts in solving their personal problems. According to the attitudes of convicts democratic treatment orientation is the most important element

of social climate. Equally important for convicts is how they are treated by prison staff. This, however, is not determined by regulations but depends on attitudes, values and philosophy of life of correctional workers.

According to the opinions of correctional workers social climate is determined by variables indicating formal organization of correctional institution. Thus, the most important factors are the maintenance of order and organization in institutions as well as supervision of convicts. For this reason it is not possible to expect rehabilitation of convicts in institutions with strict supervision. Social climate in these institutions is unfavourable, which has negative implications on emotions and personality of convicts and prison workers.